

1. PODSTATA STATISTIKY

Původní význam - pouhé sbírání čísel

(název z latinského "status" = stát, použití k označení vědy zabývající se sběrem informací o státu - o počtu obyvatel, ekonomice,...)

Dnešní pojetí - shromažďování, klasifikace a tabelování dat, ale také analýza informací za účelem formulování obecných závěrů a rozhodování.

1.1 Dva základní typy statistiky

- *Popisná statistika* (descriptive statistics)
- *Inferenční statistika* (inferential statistics)

Popisná statistika se skládá z metod pro zjišťování a sumarizaci informací.

Inferenční statistika se skládá z metod pro přijímání a měření spolehlivosti závěrů o základním souboru založených na informacích získaných z výběru ze ZS.

1.2 Základní statistické pojmy

Hromadné jevy a procesy - jevy a procesy vyskytující se u velkého množství prvků.

Statistické jednotky - elementární jednotky stat. pozorování (např. osoby, organizace, věci, události,...)

Statistické znaky - veličiny (variable) - vlastnosti statistických jednotek (pracovník podniku: mzda, stáří, kvalifikační třída, nejvyšší dosažené vzdělání).

Data - informace získané měřením hodnot statistických znaků.

Základní třídění statistických znaků a dat

Veličiny:

Kvantitativní: Hodnoty veličiny lze vyjádřit číselně.

Kvalitativní: Hodnoty veličiny nelze vyjádřit číselně.

Diskrétní: Kvantitativní veličiny, jejichž možné hodnoty tvoří konečnou nebo spočetnou množinu čísel.

Spojitě: Kvantitativní veličiny, jejichž možné hodnoty tvoří číselný interval.

statistické znaky

kvantitativní

kvalitativní

nespojité

spojité

Statistický soubor (SS) - množina všech statistických jednotek, u nichž zkoumáme příslušné statistické znaky.

Jednorozměrný SS - u každé statistické jednotky zjišťujeme pouze jeden statistický znak.

Vícerozměrný SS - u každé stat. jednotky zjišťujeme dva nebo více stat. znaků.

Základní soubor (ZS) (population) - SS všech jednotek, který je vlastním předmětem sledování, o němž chceme provádět závěry.

Výběrový soubor - výběr (sample) - část ZS vybraná určitým způsobem, z které jsou shromažďovány informace.

Rozsah výběru - počet jednotek vybraných ze ZS.

1.3 Náhodný výběr

Prostý náhodný výběr (simple random sample)

Vícestupňový náhodný výběr (multistage r.s.)

Proč výběr? - obecné zásady

1. Omezené zdroje
2. řídký výskyt
3. Destruktivní testování
4. Výběr může být přesnější

Znáhodněné pokusy

A - Pokusné a kontrolní skupiny

B - Náhodné přiřazení

C - Utajení a dvojité utajení

Pozorovací studie versus znáhodněné pokusy

A - Znáhodnění někdy není možné

B - Znáhodnění někdy není praktické

C - Znáhodnění se někdy neprovádí i když by bylo praktické

D - Některé etické problémy

E - Odstranění jednostrannosti z pozorovacích studií: *regrese*

Na volbě statistických jednotek a vhodném výběru statistických znaků, pomocí nichž chceme sledovat vlastnosti statistického souboru, závisí úspěch i výsledky veškeré další práce.

2. POPISNÁ STATISTIKA

2.1 Elementární zpracování statistických údajů

Třídění – rozdělení jednotek souboru do takových skupin, aby co nejlépe vynikly charakteristické vlastnosti zkoumaných jevů (uspořádání a zhuštění údajů)

Jednostupňové třídění - podle 1 stat. znaku.

Vícestupňové třídění - podle více stat. znaků najednou

2.1.1 Statistické tabulky

Rozdělení četností a relativních četností

Naměřené hodnoty kvantitativního znaku nazýváme **pozorování, měření** nebo **vstupní data**.

Absolutní četnost (frequency) - počet příslušných jednotek, přiřazených každé hodnotě zkoum. znaku

Poměrná (relativní) četnost (relative frequency) - podíl jednotlivých absolutních četností a celkového rozsahu souboru n všech pozorování souboru.

Nechť $y_i, i = 1, \dots, k, 1 \leq k \leq n$ jsou různé hodnoty diskř. znaku a n_i odpovídající četnosti, n je rozsah souboru, $n = \sum_{i=1}^k n_i \implies$ relativní četnost f_i

$$f_i = \frac{n_i}{n} \quad \text{a platí} \quad \sum_{i=1}^k f_i = 1$$

Absolutní kumulativní č. (cumulative frequency) hodnot znaku menších nebo rovných $y_r: \sum_{i=1}^r n_i, 1 \leq r \leq k$.

Poměrná kumulativní č. (cumulative relative f.) hodnot znaku menších nebo rovných $y_r: \sum_{i=1}^r f_i, 1 \leq r \leq k$.

1) Diskrétní veličina

Rozdělení četností a relativních četností diskrétní veličiny

Tabulka rozdělení četností – vhodný prostředek pro zpracování diskrétního znaku, který nabývá pouze menšího počtu hodnot.

Hodnota znaku	Četnost		Kumulativní četn.	
	absolutní	relativní	absolutní	relativní
y_i	n_i	f_i		
y_1	n_1	f_1	n_1	f_1
y_2	n_2	f_2	$n_1 + n_2$	$f_1 + f_2$
...	...	...	...	...
y_k	n_k	f_k	$\sum_{i=1}^k n_i$	$\sum_{i=1}^k f_i$
Celkem	$\sum_{i=1}^k n_i = n$	$\sum_{i=1}^k f_i = 1$		

2) Spojitá veličina nebo diskrétní, která může nabývat velkého počtu různých hodnot

Intervalové rozdělení četností - rozdíl mezi maximální a minimální zjištěnou hodnotou znaku rozdělíme na určitý počet intervalů a pak zjistíme počty hodnot patřících do těchto intervalů.

– počet intervalů

– hranice intervalů

Nechť $\{x_1, \dots, x_n\}$, $x_i \in [a, b]$, $i = 1, \dots, n$,

$a = a_0 < a_1 < \dots < a_k = b$, k disjunktních podintervalů $(a_{i-1}, a_i]$, $i = 1, 2, \dots, k$ – **třídní intervaly - třídy** (classes).

Dolní hranice i -té třídy (lower class limit) – nejmenší hodnota v intervalu $(a_{i-1}, a_i]$.

Horní hranice i -té třídy (upper class limit) – největší hodnota v intervalu $(a_{i-1}, a_i]$.

Střed i -té třídy (class mark) – střed intervalu $(a_{i-1}, a_i]$.

Šířka i -té třídy (class width) – rozdíl mezi horní hranicí intervalu $(a_{i-1}, a_i]$ a horní hranicí $(a_{i-2}, a_{i-1}]$

Absolutní četnost n_i i -té třídy – počet pozorování x_j :
 $a_{i-1} < x_j \leq a_i$.

Poměrná (relativní) četnost f_i i -té třídy: $f_i = \frac{n_i}{n}$.

Absolutní kumulativní četnost N_i i -té třídy – počet pozorování x_j : $a_{i-1} < x_j \leq a_i$, $N_i = \sum_{r=1}^i n_r$.

Poměrná kumulativní četnost F_i i -té třídy:

$$F_i = \sum_{r=1}^i f_r.$$

Pozorování, která patří do jedné skupiny nahrazujeme při výpočtech statistických charakteristik jedinou zastupitelnou hodnotou - zpravidla **střed intervalu**.

2.1.2 Statistické grafy

Z hlediska konstrukce lze grafy rozdělit do různých skupin:

a) *spojnicové a sloupkové grafy*

a₁) *spojnicové*

polygon četností: – v pravoúhlém souř. systému spojíme úsečkami body o souřadnicích (x_i, n_i) ,

polygon relativních četností: – v pravoúhlém souř. systému spojíme úsečkami body o souřadnicích (střed i -té třídy, f_i).

Tvar rozdělení četností

Modus – nejčtenější hodnota znaku.

Jednovrcholová (unimodal) – modus leží mezi minimální a maximální hodnotou veličiny
(**rozdělení J, obrácené rozdění J**).

Vícevrcholová (multimodal) – více než jeden modus
(**bimodální – rozdění U**)

a₂) sloupkové

histogram četností: – sloupkový graf tvořený pravidelnými rovnoběžníky, jejichž základny mají délku zvolených intervalů a jejichž výšky mají velikost příslušných relativních četností;

b) výsečové grafy - kruhové diagramy: (pie chart) – relativní četnosti hodnot znaku znázorňujeme pomocí výsečí kruhu, které získáme rozdělením středového úhlu úměrně k podílu jednotlivých částí zobrazovaného jevu vyjádřených v procentech;

c) stonek s listy (stem and leaf diagram or stemplot) – grafická obdoba četnostního histogramu;

d) krabicový graf (box and whiskers plot) – slouží k znázornění extrémních hodnot souboru a kvartilů.

2.2 Popis jednorozměrných SS

Nechť x_i , $i = 1, \dots, n$ jsou pozorování diskrétního stat. znaku a necht' $x_{(1)} \leq x_{(2)} \leq \dots \leq x_{(n)}$ je uspořádaná posloupnost těchto pozorování.

2.2.1 Kvantily

Kvantil je taková hodnota, která rozděluje soubor hodnot určitého znaku na dvě části - jedna obsahuje ty hodnoty, které jsou menší (nebo stejné) než tento kvantil, druhá část naopak obsahuje ty hodnoty, které jsou větší (nebo stejné) než tento kvantil.

– **100p% kvantil - percentil** ($0 \leq p \leq 1$): kvantil, který odděluje zhruba 100p% malých hodnot znaku (p je relativní četnost malých hodnot) od 100(1 - p)% velkých hodnot znaku.

$$\tilde{x}_{100p} = \begin{cases} x_{([np]+1)} & \text{pokud není } np \text{ celé číslo} \\ \frac{1}{2}(x_{(np)} + x_{(np+1)}) & \text{pro } np \text{ celé.} \end{cases}$$

– **Dolní kvartil** ($\tilde{x}_{25}$) (lower quartile): odděluje zhruba 25% nejnižších hodnot znaku od ostatních.

$$\tilde{x}_{25} = \begin{cases} x_{([\frac{n}{4}]+1)}, & \text{pokud je } n \text{ nedělitelné } 4 \\ \frac{1}{2}(x_{(\frac{n}{4})} + x_{(\frac{n}{4}+1)}) & \text{pro } n \text{ dělitelné } 4 \end{cases}$$

– **Prostřední kvartil - medián** ($\tilde{x}_{50}$): hodnota, která odděluje 50% hodnot znaku menších nebo rovných této hodnotě od ostatních.

$$\tilde{x}_{50} = \begin{cases} x_{([\frac{n}{2}]+1)}, & \text{pokud je } n \text{ liché číslo} \\ \frac{1}{2}(x_{(\frac{n}{2})} + x_{(\frac{n}{2}+1)}) & \text{pro } n \text{ sudé.} \end{cases}$$

– **Horní kvartil** ($\tilde{x}_{75}$) (upper quartile): odděluje zhruba 75% nejnižších hodnot znaku od zbývajících 25%

$$\tilde{x}_{75} = \begin{cases} x_{([\frac{3}{4}n]+1)}, & \text{pokud je } n \text{ nedělitelné } 4 \\ \frac{1}{2}(x_{(\frac{3}{4}n)} + x_{(\frac{3}{4}n+1)}) & \text{pro } n \text{ dělitelné } 4 \end{cases}$$

2.2.2 Míry polohy (measures of central tendency)

A) ARITMETICKÝ PRŮMĚR ($\bar{x}$) (mean)

Nechť $x_1, x_2, \dots, x_n$ jsou pozorované hodnoty znaku x , n je celkový počet pozorování

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

Jsou-li zjištěné hodnoty znaku uspořádány do tabulky rozdělení četností, pak

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^k y_i n_i}{\sum_{i=1}^n n_i} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k y_i n_i = \sum_{i=1}^k y_i f_i$$

Četnosti f_i udávají váhu, která je přisuzována jednotlivým k různým hodnotám y_i znaku.

B) MEDIÁN ($\tilde{x}_{50}$) (median)

$$\tilde{x}_{50} = \begin{cases} x_{([\frac{n}{2}]+1)}, & \text{pokud je } n \text{ liché číslo} \\ \frac{1}{2}(x_{(\frac{n}{2})} + x_{(\frac{n}{2}+1)}) & \text{pro } n \text{ sudé.} \end{cases}$$

C) MODUS ($\hat{x}$) (mode)

Modus – nejčastěji se vyskytující hodnota (každá hodnota, jejíž četnost je větší než jedna a je stejně velká nebo větší než četnost jiných hodnot).

D) Vzájemná poloha modu, mediánu, průměru

Symetrické rozdělení: $\hat{x} = \bar{x} = \tilde{x}_{50}$

Nesymetrické rozdělení: vzhledem k $\hat{x}$ leží $\tilde{x}_{50}$ ve směru delší části rozdělení a $\bar{x}$ dále v tomto směru.

Popisná míra se nazývá **resistentní**, jestliže *není citlivá* na vliv malého počtu extrémních hodnot.

Která charakteristika je nejvhodnější?

Shrnutí:

- Modus je char., kterou lze nejsnadněji nalézt, ale která nemá velký význam při hledání polohy rozdělení.
- Medián užitečnější, představuje typičtější hodnotu.
- Průměr zahrnuje všechna pozorování.

USEKNUTÉ PRŮMĚRY

Nechť $x_1, x_2, \dots, x_n$ je posloupnost pozorovaných hodnot statistického znaku

$x_{(1)} \leq x_{(2)} \leq \dots \leq x_{(n)}$ je uspořádaná posloupnost

$0 < \alpha < 0.5$,

$[n\alpha]$ je největší celé číslo k splňující $k \leq [n\alpha]$

α -usekнутý průměr (α -trimmed mean)

$$\bar{x}_\alpha = \frac{1}{n - 2[n\alpha]} \sum_{i=[n\alpha]+1}^{n-[n\alpha]} x_{(i)}$$

α -winsorizovaný průměr (α -winsorized mean)

$$\bar{x}_{\alpha w} = \frac{1}{n} \left\{ [n\alpha]x_{([n\alpha])} + \sum_{i=[n\alpha]+1}^{n-[n\alpha]} x_{(i)} + [n\alpha]x_{(n-[n\alpha]+1)} \right\}$$

2.2.3 Míry rozptýlenosti (measures of dispersion)

Rozdělení čet. mohou mít shodnou polohu, ale přesto se od sebe výrazně liší.

Význam při posuzování vypovídací schopnosti průměru: vypovídací schopnost je tím větší, čím je rozptýlenost sledovaného znaku menší.

Míry absolutní rozptýlenosti

A) Variační rozpětí (R) (range)

$$R = x_{(max)} - x_{(min)}$$

B) Mezikvartilové rozpětí (IQR) (interquartile range)

$$IQR = \tilde{x}_{75} - \tilde{x}_{25}$$

IQR je rezistentní.

C) Střední absolutní odchylka (MAD) (mean of absolute deviation)

absolutní odchylka od průměru = $|x_i - \bar{x}|$

$$MAD = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |(x_i - \bar{x})|$$

D) Střední kvadratická odchylka (MSD) (mean of squared deviation)

$$MSD = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 = \bar{x}^2 - (\bar{x})^2$$

E) Rozptyl a směrodatná odchylka

– Rozptyl (s^2) (dispersion)

$$s^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 = \frac{n}{n-1} [\bar{x}^2 - (\bar{x})^2]$$

– Směrodatná odchylka (s) (standard deviation)

$$s = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$

Směrodatná odchylka není rezistentní.

Interpretace směrodatné odchylky:

Čebyševova pravidla:

Pro každou množinu dat platí:

Vlastnost 1:

Alespoň 75% dat leží mezi $\bar{x} - 2s$ a $\bar{x} + 2s$

Vlastnost 2:

Alespoň 89% dat leží mezi $\bar{x} - 3s$ a $\bar{x} + 3s$

Vlastnost 3:

Obecně, pro každé $k > 1$

alespoň $1 - \frac{1}{k^2}$ dat leží mezi $\bar{x} - k.s$ a $\bar{x} + k.s$

F) Kvartilová odchylka (Q)

$$Q = \frac{\tilde{x}_{75} - \tilde{x}_{50}}{2} + \frac{\tilde{x}_{50} - \tilde{x}_{25}}{2} = \frac{\tilde{x}_{75} - \tilde{x}_{25}}{2}$$

Nevýhoda: nezachycuje rozptýlenost všech hodnot.

Míry relativní rozptýlenosti

A) Variační koeficient (V_x)

$$V_x = \frac{s}{\bar{x}}$$

$100V_x$ udává rozptýlenost v procentech. Hrubý odhad: V_x vyšší než 50% je příznakem značné nesooudosti SS.

B) Relativní kvartilová odchylka (Q_r)

$$Q_r = \frac{\tilde{x}_{75} - \tilde{x}_{25}}{\tilde{x}_{75} + \tilde{x}_{25}}$$

5-ti číselná charakteristika (five-number summary):

$$x_{min}, \tilde{x}_{25}, \tilde{x}_{50}, \tilde{x}_{75}, x_{max}$$

2.3 Lineární transformace

A) Změna počátku

$$x' = x + a \implies \bar{x}' = \bar{x} + a, \quad s_{x'} = s_x$$

B) Změna měřítka

$$x^* = bx \implies \bar{x}^* = b\bar{x}, \quad s_{x^*} = |b|s_x$$

C) Lineární transformace obecně

$$y = a + bx \implies \bar{y} = a + b\bar{x}, \quad s_y = |b|s_x$$